

Tomislav JOZIĆ

OBITELJ I PROKREACIJA U BIOETIČKOM VREDNOVANJU*

Sažetak

Promjene izazvane znanstvenim napretkom u drugoj polovici 20. st. potakle su novo vrednovanje ljudskoga života. Na to je osobito utjecao razvoj molekularne biologije, biotehnologije i srodnih znanosti. Time su omogućeni zahvati u genetičku strukturu čovjeka, pa i u njegovu prokreaciju mimo prirodnih procesa. Kao reakcija na opasnosti koje iz toga proizlaze za čovjeka nastaje bioetika kao nova "znanost". Svrha joj je uskladiti nova znanja s vrijednosnim sustavima.

*S druge strane, koncilске su ideje dovele do brojnih dokumenata o zaštiti dostojanstva života i obiteljske zajednice. Posljednji od njih je iz svibnja 2006. *Famiglia e procreazione umana - Obitelj i ljudska prokreacija*. Dokument iznosi stavove o pet aktualnih tema: prokreacija, obitelj kao mjesto prokreacije, integralna prokreacija, socijalni aspekti obitelji, te teološke refleksije u pastoralnoj perspektivi. Ukratko, napredak znanosti mora biti u službi života, a društvo uvažavati etičke vrednote o dostojanstvu braka, obitelji i samoga čovjeka.*

Uvod

Otkako je 1965. god. koncilski dokument *Gaudium et spes*, potaknut okolnostima nastalih promjena, odškrinuo vrata novom etičkom vrednovanju ljudskoga života,¹ uslijedili su unutar katoličke teologije i drugi dokumenti ove vrste.² Gotovo istovremeno, znanstveni i tehnološki napredak posljednjih desetljeća 20. stoljeća izazvao je također nove teme o ljudskom životu, osobito u području medicine. U središte zbivanja dolazi me-

* Predavanje održano na kolokviju *Ljudska prokreacija - stavovi i dileme* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 25. studenoga 2006. - *Napomena urednika*.

¹ O promicanju dostojanstva braka i obitelji, *Gaudium et spes* govori u br. 47-52.

² Neki važniji dokumenti: *Humanae vitae - O ljudskom životu* (1968.); *Persona humana - Ljudska osoba* (1975.); *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica* (1981.); *Donum vitae - Dar života* (1987.); *Evangelium vitae - Evandjelje života* (1995.); *Famiglia e procreazione umana - Obitelj i ljudska prokreacija* (2006.).

dicinska biotehnologija, dijagnostika, molekularna biologija, genetika i druge srodne znanosti.

Medicina se našla u novim moralnim dilemama koje je potencirao napredak znanja i tehnologije. Javljaju se struje za neograničenu primjenu novih metoda zahvata u ljudski život, kao što je kloniranje, genetička manipulacija, fetalna transplantacija, matične stanice, izvantjelesna oplodnja i slična pitanja ljudske prokreacije. S druge strane, medicina se ne može odreći svoje trajne etičke obveze u zaštiti života, jer bi se ona time dehumanizirala, radila bi protiv sebe i izgubila svoj smisao.

U takvim okolnostima poput lančane reakcije nastaje *bioetika* kao novo područje svojevrzne *primijenjene etike* (Singer).³ Prvi koji je 1970. god. uveo pojam "bioetika" bio je američki biokemičar i onkolog nizozemskoga porijekla, Van Rensselaer Potter, te novu znanost shvaća kao *most prema budućnosti* (1971.).⁴ Svrha joj je objediniti znanstvene uspjehe sa znanostima o etičkim vrijednosnim kategorijama. Bioetika se tako sve više pokazuje kao integrativno područje zaštite života i zdravlja. Valja je razumjeti i kao podršku za opstanak života, nasuprot mitovima o znanosti koja bi, bez etičkih vrednota, mogla dovesti do općeg uništenja.

U tom kontekstu nastaje i dokument *Obitelj i ljudska prokreacija*.⁵ Potpisao ga je pročelnik Vijeća za obitelj kard. Trujillo 13. svibnja 2006. i javnosti predstavio 6. lipnja.⁶ S 29 brojeva i 60 stranica to je životni vodič, otvoren za daljnje nadopune temama iz bioetičkog područja, kako stoji u zaključku. U svjetlu religijske antropologije u njemu se promovira odgovornost i dostojanstvo nastanka čovjeka unutar obitelji (br. 5). Dokument spominje čak i "posthumanu budućnost" povezanu s iskušenjem čovjeka koji želi "biti kao Bog" (Post 3,4-5; br. 6). Time prokreacija u obitelji postaje osporavana u današnjoj kulturi kao nikada ranije. Kao razlozi za takvo stanje navode se: duboka kriza istine o poimanju čovjeka, po-

³ Usp. A. ČOVIĆ, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb, 2004., str. 19.

⁴ V. R. POTTER "bioetiku" spominje u: *Journal of Religion and Science*, 5/1970., a potom i u reviji *Perspectives in Biology and Medicine*, 14 (1970), 120-153; potom piše knjigu *Bridge to the Future (Most prema budućnosti)*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971. Usp. T. MATULIĆ, *Bioetika*, Glas Koncila, Zagreb, 2001., str. 37-44; V. VALJAN, *Bioetika*, Svjetlo Riječi, Sarajevo - Zagreb, 2004., str. 13-16; A. ČOVIĆ, *nav. dj.*, str. 113-122, 141ss; R. P. CRAIG - L. MIDDLETON - L. J. O'CONNELL (prev. M. Turudić), *Etički komiteti*, Pergamena, Zagreb, 1998. (obimna bibliografija); Nada GOSIĆ, *Bioetička edukacija*, Pergamena, Zagreb, 2005.; ISTA, *Bioetika in vivo*, Pergamena, Zagreb, 2005. Naveli smo samo mali dio literature koja je, inače, veoma opširna za ovo područje.

⁵ PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA FAMIGLIA, *Famiglia e procreazione umana*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2006.

⁶ Usp. *Glas Koncila*, 18. 6. 2006., str. 7; *Katolički tjednik*, 24 (2006), 24.

jedine bioetičke struje koje stvaraju krizu obitelji shvaćanjem da je prenošenje života pitanje tehnike i tehničara koji “proizvode” život, kao i tema o političkoj kontroli rađanja (br. 3).

Ukratko, moderni scientizam i iluminizam (antiteizam) zanima samo osjetno iskustvo kao egzaktni pristup i kao jedini izvor spoznaje. Metafizička i religijska pitanja *a priori* se proglašavaju beskorisnima (br. 7). Pri takvom stanju stvari bit će korisno upoznati sadržaj novoga dokumenta koji doduše ne donosi bitne novine, već sadržaj sustavno izlaže u nekoliko tematskih cjelina.

I. Prokreacija

Izučavanje kulturne povijesti starih naroda potvrđuje iznimnu ulogu obitelji za nastanak potomstva. Prije nego što ljudsko biće uopće počne s brojnim pitanjima o sebi i svijetu, ono je već postojalo u obiteljskom okruženju. U staroj grčkoj kulturi zajamčena je važnost prokreacije, odgoja i prenošenja vrednota generacijama već u samoj političkoj strukturi unutar ustrojstva grčkog *Polisa*. Filozofski tekstovi Platona (427.-347.) i Aristotela (384.-322.) afirmiraju obiteljsku zajednicu kao prioritetno mjesto u organizaciji društva. I klasični Rim priznaje od samih početaka društvenu ulogu i vrednote obitelji. Ciceron u djelu *De Officiis* govori o prokreativnom instinktu unutar obitelji koja zauzima primarno načelo Grada (*Principium urbis et quasi seminarium rei publicae*). Slični su zaključci i u drugim kulturama i vremenima (br. 10).

Izgleda da se današnja znanstveno-tehnička kultura zadovoljava samo otkrivanjem postojećih stvarnosti, a da se pritom uopće ne pita o njihovim temeljima i uzrocima. Proizišla iz tradicije iluminizma, takva kulturna orijentacija pogoduje *relativizmu i nihilizmu*, a u stvarnosti je to etički individualizam s vlastitim moralnim normama. Odatle i tendencije samouništenja. S druge strane, motive ljudske prokreacije i težnju za postojanjem treba tražiti u samoj ljudskoj naravi koja nije čovjekov proizvod, već je stvorena i naslijeđena stvarnost. Čovjek je stvoren kao muško i žensko; njihovo tijelo i duša su komplementarni i korelativni unutar braka i obiteljske zajednice.

Pred takvim shvaćanjem treba promatrati pogreške unutar kojih se odvijaju današnje tendencije tehničkog upletanja u ljudski život lišena ljudske ljubavi, obitelji i odgovornosti. Antropologija upućuje na to da ljudsko biće nadilazi čisto biološke realitete koji se pretvaraju u psihičke, osobne i međuosobne (br. 13). U ljudskom biću nisu u pitanju samo biološke funkci-

je, već i one koje nadilaze empirijsku biološku pojavu (osoba, svijest, misao, odluke). Zato "prokreacija" implicira transcendentnu stvarnost, zvali mi to dušom, principom života ili nekim drugim izrazom, svejedno je. Princip života ili sam život nikakva znanost ne može stvoriti. Još je Aristotel tvrdio da duša nadilazi materiju. Zato i sama riječ "prokreacija" daje nazrijeti prisutnost Boga koji stvara (br.14), dok je čovjek *sustvoritelj* (roditelji).

2. Mjesto prokreacije jest obitelj

Današnji govor o dostojanstvu ljudske osobe neodoljivo podsjeća na Kantovu misao o razlici stvari i osobe: stvar je sredstvo, osoba cilj; stvar ima cijenu, osoba bezgraničnu vrijednost. Ovoj Kantovoj ideji pridružuje se i religijska misao tvrdnjom da ljudska osoba ima bezgraničnu vrijednost zato što je Božja slika. Upravo iz toga proizlazi dostojanstvo ljudskoga bića kojemu su svojstvene tri karakteristike: ono je jedino i nepovljivo, ima i duhovnu narav, obdareno je autonomnošću i slobodom. Odatle osoba ima više *dostojanstvo*, te ne može biti nešto nego netko, nije objekt već subjekt.

Obiteljska zajednica sa svojim dostojanstvom i vrednotama ima primarnu i odlučujuću ulogu i za društveni život. Polazeći od toga načela, dokument - pozivajući se na *Donum vitae*,⁷ odbacuje sve oblike genetičkih manipulacija u procesu prokreacije. Ljudskom biću pripada pravo od samoga početka života, biti rođeno u okružju bračne i obiteljske ljubavi, a ne biti "proizvedeno" kao predmeti ili stvari (br. 15).

Uz to, dostojanstvo osobe u prenošenju života uključuje i *odgovornu prokreaciju*. To je noviji pojam moralne refleksije kao ideja Sabora⁸ i *Humanae vitae*⁹ s točnim značenjem, različitim od izraza zapadnog svijeta (i ne samo njega) koji je smislio *kontrolu rođanja i obiteljsko planiranje* (*Birth Control, Family Planning*). Odgovornost je etička kategorija koja isključuje sebične motive i stavove protivne životu. Odatle proizlazi moralna obveza vrednovanja prokreacije izražene i u *Humanae vitae* i *Familiaris consortio*.¹⁰ Promjena modela obitelji i shvaćanja braka u tom pogledu danas znače zamračenje vrednota prokreacije.

⁷ ZBOR ZA NAUK VJERE, *Donum vitae - Dar života*, KS, Dokumenti 88, Zagreb, 1987., I, 1, Uvod, 3.

⁸ Usp. *Gaudium et spes*, 50: roditelji kao Božji suradnici i tumači Božje ljubavi.

⁹ PAVAO VI., *Humanae vitae*, HKD sv. Ćirila i Metoda - KS, Dokumenti 18, Zagreb, 1968., br. 10.

¹⁰ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica*, KS, Dokumenti 64, Zagreb, 1981.

3. Obitelj i integralna prokreacija

Na ovom mjestu riječ je najprije o *osobi i integralnoj prokreaciji*. Odgovorna prokreacija ne znači samo biološko rađanje kao takvo, nego je u pitanju ljubav kao temelj normalna početka života. Stoga, integralnu prokreaciju treba shvatiti kao dugi proces: od nastanka života do rasta djece prema potpunom ostvarenju kroz osnovne životne potrebe, osobito kroz odgoj u obitelji i školi.

Ljudski razvoj ne postiže se kao kod izgradnje kuće, fizičkim postavljanjem cigli, nego slično trajnom uzgoju biljke i prema sposobnosti subjekta. Svi u obitelji u službi su druge osobe koja se postupno uključuje u život i u određenu kulturu. Svaki pojedinac obitelji uvijek je osoba, nazivana vlastitim imenom, svi su oko istoga stola i s vlastitim potrebama (GS, 24).

Nadalje, radi se i o *integralnom napretku* osobe. Pritom treba uvažavati tri komplementarna područja razvoja osobnosti: subjektivno, objektivno i područje razvoja koje treba predvidjeti; ovome odgovaraju i tri tipične ljudske aktivnosti: spoznaja, način postupanja i djelovanje. Uspjeh promocije ljudske osobnosti zavisi od napora, prirodne nadarenosti i okolnosti, a sve je usmjereno postizanju što savršenije osobe. Sve što se nauči unutar zidova roditeljske kuće, teško se zaboravlja.

Osobitu roditeljsku pažnju i odgovornost treba usmjeriti prema nekim tendencijama aktualne kulture koje idu na štetu promocije osobnosti. Naime, pod utjecajem individualizma i sve većih individualnih prava, današnja demokratska društva slabe odnose između roditelja i djece. U takvim okolnostima očevi i majke moraju ponovo naučiti da su očevi i majke. Oni ne mogu biti svedeni na odgojiteljsku ulogu usmjerenu samo prema koristi i uspješnosti djece, a pritom zapostavljati druge vrednote.

4. Socijalni aspekti služenja obitelji

Najosjetljivija obiteljska pitanja danas se vjerojatno mogu iskazati kroza šest tipičnih tema: obitelj i društvo; obiteljska prava; pravo nerode-nih na život; obitelj kao veza među generacijama; obitelj kao ekonomska zajednica; otvorena obitelj i starenje stanovništva.

Tema *Obitelj i društvo* uključuje poimanje po kojem čovjek nije samo obiteljsko biće, nego političko i društveno. Socijalna i politička dimenzija otkrivaju se u činjenici da nitko nije dovoljan sam za sebe, već od prvog trenutka postojanja do kraja života ovisi i o drugima. Stoga, ljudsko društvo pretpostavlja obitelj koja u društvu doživljava svoje ispunjenje.

Tako se ostvaruje neka vrsta začaranog kruga, iako su osoba i obitelj starije od društva koje mora biti u njihovoj službi. Iz te činjenice nastaje temeljna obveza društva: čuvati, štiti i promovirati obiteljske vrijednosti.¹¹

Obiteljska prava su posebno pitanje u okviru govora o ljudskim pravima uopće. *Povelja o pravima obitelji* (izd. Sveta Stolica 1983.) sadrži “sustavan prikaz temeljnih prava obitelji” (uvod). Povelja navodi da je obitelj “prirodna zajednica” koja “postoji prije države ili bilo koje druge zajednice i posjeduje vlastita neotuđiva prava”.¹² Bitne osobine obitelji jesu: njezina komunitarna dimenzija, unutarnja uloga svih vidova razvoja, prirodna usmjerenost prema bračnoj zajednici, juridički karakter obiteljske ustanove koji omogućuje sigurnost, suradnju i trajnost. Stoga prokreacija ne podrazumijeva samo biološki život, nego i pravo na formiranje moralnih i religijskih vrijednosti.

U obiteljsko-društvene aspekte ide i *pravo nerodenih na život* i to prije bilo kojega drugog prava. Nije nepoznat katolički stav, bezbroj puta ponavljan: da pobačaj i čedomorstvo u mnogim zakonodavstvima znače manjak djelotvorne juridičke zaštite temeljnoga prava na život. Novi napredak genetike pokazuje da individualni život počinje već susretom dvaju gameta, tako da tzv. “pravo na pobačaj” postaje nerazumljivo za normalan razum i za bioetičku znanost. Pobačaj ustvari znači dati državi pravo odlučivanja: tko jest a tko nije dostojan života, dok ista država kažnjava okrutnost prema životinjama, štiti pingvine, kitove, ptice i druge animalne vrste. Ubijanje nerodenih je *veliki moralni nered kojim se zločin pretvara u pravo*.¹³

U daljnjem razlaganju ne može se zaobići ni obiteljska uloga *povezivanja generacija*; dok obitelj jača generacijsku vezu, ona ujedno spašava tradiciju zajednice i čuva kulturalni ugled i identitet. Pored toga, obitelj znači i svojevrsni *ekonomski faktor*. Drugi ekonomski modeli postaju suvišni ako nisu u stanju osigurati osnovne ljudske potrebe. Konačno, *obitelj otvorena prema generacijama, ljubavi i životu* postaje zapreka ozlojeđenom individualizmu zapadnoga društva koje je sve starije i izumire. To društvo preferira “kontrolu rađanja” i protiv je tzv. “demokratske eksplozije”. Posljedice tih stavova osjećaju se na socijalno-ekonomskom području: problemi sigurne mirovine, zdravstvena asistencija i zapošljavanje, a to ne implicira samo ekonomska pitanja. Društvo koje postaje sve starije vodi u

¹¹ O ovome usp. *Pacem in terris, Katekizam Katoličke Crkve, Evangelium vitae, Compendij društvenoga nauka Crkve i sl.*

¹² *Povelja o pravima obitelji* (1983.), KS, Dokumenti 68, Zagreb, 1984., Preambula, D.

¹³ Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae - Evandjelje života* (1995.), KS, Dokumenti 103, Zagreb, 1997., 11.

generacijske konflikte, dok se tzv. “demografska zima” pretvara u zimu demokracije.

5. Teološke refleksije i pastoralne perspektive

Posljednja tema je više usmjerena na aktivnosti unutar same kršćanske zajednice. U tom smislu, teološka refleksija o prokreaciji je neodvojiva od pojma “kreacije”,¹⁴ tj. od Začetnika života koji ne ostavlja čovjeka sama. S druge strane, iluminizam i njegovo božanstvo racionalizam, niti se brinu o čovjeku niti o ukupnim stvorenjima; postoje samo dijelovi reducirane determinističke etike u kojoj prevladavaju jači, dok su religija i Bog nepotrebni i beskorisni. Riječ je o praktičnom ateizmu u kojemu iz empirijskoga svijeta protjerani Bog nema ništa s ljudskom prokreacijom i ljudskim tijelom.

Iz ovako opisanog stanja proizlazi, unutar stavova katoličke teologije i Crkve, potreba nove evangelizacije obiteljskoga područja kako je naznačeno još u dokumentu iz 1981. god., *Familiaris consortio*.¹⁵ Središnje pitanje ukupne pastoralne aktivnosti obiteljskog pastora i života jest teološko-ministerijalno pitanje, osobito u lokalnoj zajednici.

Zaštita obiteljskih vrednota općenito, a za katolike i obiteljska evangelizacija, stoje danas pred izazovom koji se može nazvati epohalnim. Izazovi povezani s obitelji odnose se osobito na stvaranje *civilizacije ljubavi i života* kroz roditeljsku prokreativnu odgovornost. Stoga se svaki čovjek dobre volje mora danas zauzimati za temeljne vrednote braka i obitelji, ugrožene aktualnim trenutkom sekularnih opredjeljenja.¹⁶

Zaključak

Na samom kraju razmatranja o obiteljskim pitanjima uočljiva su tri svojevrsna zaključka ili preporuke iz novoga dokumenta. Na neki način to bi moglo predstavljati sažetak njegovih ideja ili doprinos istini o cjelovitom shvaćanju ljudskoga bića:

¹⁴ O teologiji stvaranja na kojoj se mora temeljiti moral, pisao je osobito kard. J. RATZINGER, npr.: *Un chant nouveau pour le Seigneur. La foi dans le Christ et la liturgie aujourd'hui*, Pariz, Desclée, 1995.

¹⁵ *Familiaris consortio*, br. 52.

¹⁶ Usp. BENEDIKT XVI., *Govor predsjednicima biskupijskih vijeća za Obitelj i život Latinske Amerike*, 3. 12. 2005., br. 1-2.

- Današnji napredak znanosti i tehnike, osobito na bioetičkom području, mora biti u potpunoj službi čovjeka;
- Središnje i temeljno pitanje je puna obrana ljudskoga dostojanstva i istine o obitelji radi zaštite neotuđivih prava života i vrijednosti braka;
- Obitelj je teško razumjeti bez povezanosti sa životom, a ni život ako se zanemari njegov odnos prema obiteljskoj zajednici; ove ideje su izričiti kriterij Vijeća za obitelj koje se upravo prisjeća 25 godina svoga postojanja.

Vrijedi još jednom naglasiti potrebu stalnog promoviranja cijele istine o prokreaciji, a ne samo njezinih bioloških vidova. Pritom je korisno podsjetiti kako kulturalna zastranjenja našega vremena ostavljaju po strani duhovne stvarnosti čovjeka; on je time u službi znanstveno-tehničkih dostignuća, a morao bi biti iznad njih. "Znanost bez savjesti može jedino dovesti do propasti čovjeka."¹⁷

Valja, nadalje, odbaciti moguće krivo tumačenje iznesenih pogleda, da su ovdje tobože u pitanju isključivo religijski stavovi; nipošto, jer se radi o općeljudskim i etičkim vrednotama koje idu u prilog čovjeku i životu.

I napokon, svakako treba isključiti davno stvorenu predrasudu, po kojoj se tobože znanost i vjera protive jedna drugoj. Naprotiv, znanost samo otkriva već postojeće zakonitosti ovoga svijeta, a vjera, iako ne jedina, ukazuje na vrijednosne sudove; znanost odgovara na pitanje "kako?", vjera razrješuje ljudsku zagonetku "zašto?" Ako bi pritom jedna ili druga isključile etičko vrednovanje života, lažno bi se predstavljale i time bi ujedno bile u službi smrti. Stoga je, parafrazirajući, opravdano zaključiti da su znanost i etika dva krila kojima čovjek lakše dolazi do istine.¹⁸ I one o ljudskoj prokreaciji.

FAMILY AND PROCREATION IN BIO-ETHICAL EVALUATION

Summary

Changes effectuated by the progress of science in the second half of twentieth century have stimulated a new evaluation of human life. This was caused mostly by development of molecular biology as well as by bio-technological and

¹⁷ *Donum vitae*, Uvod, 2.

¹⁸ Usp. IVAN PAVAO II., *Fides et ratio*, KS, Dokumenti 117, Zagreb, 1998., uvodni moto.

related sciences. Through this, intrusions into genetic structure of human beings have been made possible, included procreation of humans without natural process. As a reaction to dangers which this could bring to humans was born a new branch of science called *bio-ethics*.

On the other side, ideas of Second Vatican Council have inspired numerous documents of Catholic magisterium on protection of dignity of life and of family community. Last of them is *Famiglia e procreazione umana* - Family and Human Procreation, published in May of 2006. In this document five current themes have been treated: procreation, family as place of procreation, integral procreation, social aspects of family and theological reflections in view of pastoral service.

In brief, progress of science must serve human life, and society must respect ethical values concerning dignity of marriage, of family and of every human person.

(Translated by Mato Zovkić)